

שיעור האכילה מפסח הבא בטומאה

- א. חידושו של השפת אמת
- ב. קשיים בחילוק השפת-אמת בין שבת לטומאה
- ג. קשיים מסתימת לשון המשנה והגמרא
- ד. דעת השפת-אמת בדיעבד, אחר שנשחט הפסח
- ה. האם יש מצווה באכילה מעבר לכזית ראשון?
- ו. קיום קרבן פסח בטומאה בזמננו לאור דברי השפת-אמת

א. חידושו של השפת אמת

לגבי קרבן פסח שבא בטומאה נאמר במשנה:

הפסח שבא בטומאה נאכל בטומאה, שלא בא מתחילתו אלא לאכילה. (פסחים ז, ד)

בפשטות נראה מהמשנה שאין הבדל בין אופן אכילת פסח הבא בטומאה טמא לאכילת פסח הבא בטהרה. אולם השפת-אמת מחדש שבניגוד לפסח טהור, בפסח טמא אסור לאכול יותר משיעור החיוב המינימלי (כזית), ולכן כדי שלא יוותר ממנו בשר, כמות האנשים הנמנית עליו צריכה להיות מחושבת לפי כמות זיתי הבשר שבו:

נראה דעכ"פ צריכין למנות הרבה בני אדם על פסח אחד, בכדי שלא יגיע לכל אחד יותר מכזית [דלא התירה תורה אלא שיעור אכילה ולא יותר. ואף על גב דלקמן (צה ע"ב) תנן דפסח שבא בטומאה, אפילו זבין וזבות דלא הותר להם להביא פסח בטומאה, אין חייבין על אכילתו כרת משום דאין נאכל לטהורים, ע"ש, מכל מקום איסורא מיהו איכא. אכן לפי מה שכתב בספר גבורות ארי ביומא (מד ע"ב ד"ה בכל יום [א]) דדבר שניתן שבת לדחות אצלו ואין שיעור למעלה אף על גב דיש לו שיעור למטה, כל כמה דבעי מוסיף, ע"ש, יש לומר דהוא הדין גבי טומאה דינא הכי. אבל יש לומר דלא דמי טומאה לשבת, כדאמרינן ביומא (מו ע"ב) דשבת הותרה וטומאה דחוייה, ע"ש. וכיון דטומאה דחוייה, אפשר דלא ניתן לדחות אלא בצימצום כפי השיעור ולא יותר].¹ (שפת אמת, פסחים ע"ו ע"ב ד"ה במשנה)

1. וחזר על הדברים שוב בהמשך (שם צא ע"ב על רש"י ד"ה אונן). וראה מקראי קודש (רצ"פ פרנק, פסח א, לא ובהערות שם) שהסתפק בזה. ובמנחת חזקיה (פסחים עז ע"א ד"ה הפסח) כתב בתחילה לדייק מלשון הרמב"ם דלא כשפת אמת, וכדברי השערי-היכל דלהלן, אבל בהמשך דבריו כתב "שבאמת מסתבר כדברי השפת אמת", משום שבפסח הבא בטומאה אין איסור שבירת עצם (פסחים פד ע"ב ורמב"ם ק"פ י, א), ומוכח שהוא נקרא קרבן פסול. ואולם נראה שאין די בשם "קרבן פסול" כדי להוכיח כדברי השפת אמת.

לדעת השפת-אמת, מכיוון ש"טומאה דחוויה בציבור", ולא הותרה לגמרי, א"כ מצוות אכילת הפסח מתנגשת עם איסור אכילת קדשים בטומאה, ולכן צריך לצמצם את דחיית האיסור למינימום, דהיינו לשיעור האכילה המינימלי שבו יוצאים ידי חובת אכילת הפסח, כלומר כזית לכל נפש.

ב. קשיים בחילוק השפת-אמת בין שבת לטומאה

השפת-אמת מביא את דברי הגבורת-ארי, שאין מגבלה על כמות הקטורת שמותר להקטיר בשבת, אע"פ שעל ידי כך מרבה במלאכת הבערה. וזו לשון הגבורת-ארי:

דלא ניתנה תורה למלאכי השרת לכיין ולצמצם בשיעורו שלא להוסיף ולא לגרוע מן השיעור וקצבה והמדה שנתנה לו תורה. הלכך הקטרת קטורת אף על פי שיש שיעור למטה, דבכזית סגי, כיון דאין לו שיעור למעלה כל כמה דבעי מרבה ומוסיף, והקטרת הכל דוחה שבת. והוא הדין הבערה לצורך גזלים של קטורת – מוסיף ומרבה כל כמה שירצה ואין לו שיעור למעלה והכל דוחה שבת.

ומחלק השפת-אמת וכותב שאין ללמוד מזה לנידון דידן, שכן מלאכת המשכן "הותרה" בשבת, ואילו טומאה "דחוויה" בציבור.

אולם לכשנעיין בדברי של הגבורת-ארי ניווכח שיסוד היתרו שונה, והוא משום "דלא ניתנה תורה למלאכי השרת לכיין ולצמצם". כלומר, כל שיעורי התורה שנאמרו לגבי אכילה והקרבה הם שיעורי מינימום, שכן קשה לעמוד על שיעורו המדויק של ה"זית", ולכן ברור שעל מנת שלא לגרוע מן השיעור התירה התורה להקריב ולאכול יתר על השיעור, כדי שיהיה השיעור המינימלי בכלל. סברה זו אינה תלויה כלל בגדרי "הותרה" ו"דחוויה", ומדבריו נראה שאף בפסח הבא בטומאה אמרינן "לא ניתנה תורה למלאכי השרת".

זאת ועוד, לדעת השפת-אמת חלה חובה על בני החבורה לדאוג מלכתחילה שלא יבואו לידי מצב שבו יצטרכו לדחות איסור. חיוב זה נוגד לכאורה את הידוע לנו מהלכות שבת, שאע"פ שלדעת רוב הפוסקים שבת "דחוויה" במקום פיקוח נפש,² מדאורייתא אין חובה להשתדל ולמנוע הגעה לידי מצב של פיקוח נפש שידחה שבת, ואפילו לגרום בשבת עצמה מותר לעשות מעשים שיגררו מצב של פיקוח נפש, ורק חכמים גזרו על כך מסיבות שונות.³ ובנידון דידן שלא מצאנו גזירה כזו, יש להעמיד את הדין על יסודו מדאורייתא, ומותר יהיה לכתחילה להביא למצב של טומאה דחוויה בציבור, ואין צורך להימנות על הקרבן באופן שלא יוותר לכל מנוי יותר מכזית.

2. ראה ב"י או"ח סי' שכד אות יד; ובשיטת הרמב"ם ראה טל חיים, שבת ח"ג עמ' קעג-קפג.
3. ראה שבת יט ע"א ובראשונים שם, ובטור או"ח סי' רמח ובב"י שם.

ואכן בספר פתח הבית (על הרמב"ם, הל' ק"פ ז, ט ד"ה עוד) נקט בפשטות שאף כאשר הפסח נעשה בטומאה, אין האכילה מוגבלת לכזית, וכל אדם רשאי לאכול כאוות נפשו.

ג. קשיים מסתימת לשון המשנה, הגמרא והרמב"ם

בשערי היכל (פסחים, מערכה קא) הובאו שלוש ראיות לסתור את דברי השפת-אמת:

מלשון הרמב"ם (קרבן פסח ז, ח) במהדורת פרנקל המדויקת: 'פסח שהקריבוהו בטומאה הרי זה נאכל כטהור' משמע בכירור שלא כדבריו, שאין חילוק בשיעור האכילה בין טמא לטהור. אלא שבדפוסים מאוחרים שינו את 'כטהור' ל'בטומאה' (על מקור הנוסח ראה 'שינויי נוסחאות'⁴).
גם משתיקת המשנה והגמרא משמע שהאכילה כדרכה.
וכן נראה מהדין (פסחים דף צה-צו) על טמאי מתים שאכלו אימורים, האם עברו איסור משום טומאה, מכאן שבאכילת הבשר אין כל איסור.

ובספר אמונת יהושע (על הירושלמי מעשר שני, סי' קצה עמ' א'פח ד"ה שו"ר) כתב שאלמלא דברי השפת-אמת היה נראה לומר שלא כדבריו, והביא ראיה לכך מהדין שכאשר רוב ישראל טמאים, עושים את הפסח בטומאה ולא מחזרים אחר כוהנים טהורים, כמבואר בגמרא:

הרי שהיו ישראל טמאין, וכהנים וכלי שרת טהורין. או שהיו ישראל טהורין וכהנים וכלי שרת טמאין, ואפילו ישראל וכהנים טהורין וכלי שרת טמאין, יעשו בטומאה; שאין קרבן ציבור חלוק. (פסחים עח ע"א)

מכאן אנו למדים, שאחרי שהטומאה נדחתה, אין צורך להקפיד לצמצמה למינימום, ומשמעות טומאה "דחוויה" באה לידי ביטוי רק בשאלה אם מותר לעשות בטומאה כאשר אפשר לעשות בטהרה, ולא בשאלת אם צריך לצמצם את הטומאה⁵. ומסכם האמונת-יהושע (שם ד"ה ונמצא) וכותב: "בקרוב פסח הבא בטומאה יש שני דינים, דין דחוויה ודין הותרה".

ד. דעת השפת-אמת בדיעבד, אחר שנשחט הפסח

מלשון השפת-אמת ניתן להבין שדבריו נאמרו רק לכתחילה, שחובה לדאוג לכך שלא יידחה האיסור מעבר למינימום הנדרש, אך בדיעבד אם נמנו מעט בני אדם על פסח

4. שם הביאו כמה כתבי יד שבהם שונה הנוסח מ"כטהור" ל"בטהור", ומכאן קצרה הדרך להגיה ל"בטומאה".

5. אמנם ראיה זו אינה חד-משמעית וניתן לחלק בין הנידונים, משום ששם יש גנאי בהפרדת הציבור, וכדמוכח ברש"י שם פ ע"א ד"ה אלא.

אחד וכבר שחטוהו – אין להם רשות להותיר את בשרו ולהסתפק באכילת כזית. וכך נראה גם מסברה, שהרי במקרה זה ישנה מצווה חיובית לאכול את כל קרבן הפסח ולא להותיר ממנו, ולכן דחיית איסור האכילה בטומאה אינה מצטמצמת לכזית הראשון בלבד.

לפי הבנה זו בשפת-אמת, ניתן ליישב את קושיות השערי-היכל המובאות לעיל מסתימת לשון המשנה והגמרא – משום שאינם עוסקים בדיני ההימנות על הפסח אלא בדיני אכילתו, בזמן שכמות המנויים כבר לא ניתנת לשינוי, ועדיין אין הדברים מתיישרים בלשון הרמב"ם המשווה השוואה גמורה בין דיני אכילת הפסח הטמא לפסח הטהור.

ה. האם יש מצווה באכילה מעבר לכזית ראשון?

לדעת המנחת-חינוך משאכל אדם כזית בשר, אינו מחויב יותר באכילת קרבן פסח וכל מה שיאכל מכאן ולהבא לא יהיה בכלל 'מצוות עשה החיובית' של אכילת בשר, אלא רק בכלל 'עשה הבא מכלל לאו' ד"לא תותירו ממנו עד בוקר":

אכילת הפסח דכתיב "ואכלו", יוצא ידי חובה בכזית, ואחר זה אינו מצוה עוד יותר, רק מצוה לאכול שלא יבא לידי נותר; ומותר ליתן לקטנים [...] כל מצות עשה דאכילת פסח ומצה ודומיהם שיוצאים בכזית. (מנחת חינוך, קלד, א)

וכן בהמשך כתב עוד:

בפסח דצריך מינוי, מצוה לאכול רק להציל מיד נותר אבל לא מצות עשה דאכילה, כן נראה ברור. ומכל מקום צריך לי עיון עוד בזה. (שם, אות ב)

אולם בנוגע למצה כתב המהר"ל מפראג (גבורות ה', פרק מח ד"ה שמש) "דאף על גב דיוצא בכזית אחד, אם אכל הרבה הכל היא מצוה אחת", והובאו דבריו בב"ח (או"ח סי' תעב אות ה). והאריך בזה המועדים-זמנים (ג, רנב) והביא לכך ראיות ומקורות. ולפי שיטה זו מסתבר שכך הוא גם בקרבן פסח, וכפי שהשווה ביניהם המנחת-חינוך. וכן היא שיטת השאגת-אריה (סי' פא):

ד"ואכלו את הבשר כלילה הזה" דבכלל עשה זו הוי לאכלו כולו לגמרי ולא להותיר ממנו כלום, כדמוכח התם (פסחים פה ע"א) דקאמר אבל בעצם שיש בו מוח שובר ואוכל, ואל תתמה שהרי יבא עשה וידחה לא תעשה, ושמע מינה דמצות עשה דואכלו את הבשר על כל הפסח קאי ולא סגי ליה בכזית ממנו.

השאגת-אריה מדייק זאת מהגמרא השתמשה בלשון "עשה" בהתייחסותה להווא אמינא בגמרא שאכילת מוח-עצם תתיר שבירת עצם, והרי מסתבר שמי שבזמן אכילת

המוח כבר אכל כזית, ולמרות זאת הוא ממשיך לקיים "עשה" ולא רק למנוע איסור לא תעשה של "לא תותירו ממנו".

מדברי השפת־אמת נראה שסבר כמנחת־חינוך, שמעבר לכזית הראשון אין יותר מצוה מלבד מניעת נותר, אבל לדעת הסוברים שיש מצווה גם מעבר לכזית הראשון, לכאורה ראויה היא גם האכילה שמעבר לכזית הראשון שתדחה את הטומאה.⁶

ו. קיום קרבן פסח בטומאה בזמננו לאור דברי השפת־אמת

יש הסבורים ששיטת השפת־אמת מהווה מחסום מהקרבת קרבן פסח בזמן הזה, משום שאיננו יודעים במדויק את שיעור הכזית, ולכן אנו מנועים מעשיית פסח – אם נאכל יותר מכזית, נחרוג ממה שהותר; ואם נאכל פחות מכזית, לא נקיים את המצווה, וממילא תתבטל ההצדקה לאכול בטומאה, וכדינו של בעל מום ששימש בטומאה, שחייב גם משום טומאה, דטומאה הותרה לתמימים ולא לבעלי מומים (יבמות לב ע"ב, וברש"י ד"ה ששימש בטומאה).

אולם לפי המתבאר נראה שאף אם חוששים לשיטת השפת־אמת, אין צורך לחשוש לה אלא לכתחילה. ואף אם נחמיר טובא ונחשוש לה אף בדיעבד, קשה לומר שמפאת חוסר ידיעה מדויקת של גודל הכזית, עדיף להתבטל מן המצווה. ונראה בפשטות שכל מה שנצרך כדי שיצא הספק מליבנו ויהיה ודאי שאכלנו כזית, הרי הוא בכלל השיעור הבסיסי שאף השפת־אמת מודה בפה מלא שהותר.⁷

6. כעין זה מצאנו בדברי הריטב"א (הל' ברכות ב, כג"כד) לגבי מצוות קידוש דאורייתא, שאף לאחר שקוימה בצורתה הבסיסית בתפילה, עדיין היא בעלת תוקף דאורייתא להצריך לברך בספק, וכפי שביאר מו"ר הרב שמואל טל בטל"חיים (שבת ח"ג עמ' קמ).

7. ומלבד כל זאת יש לדון טובא על הקביעה שאיננו בקיאים בשיעור הכזית, ואכמ"ל.